



Halász Iván

Az EU és az európai civilizációs állam gondolata

A tanulmány igyekszik továbbgondolni Egedy Gergely civilizációs államok kapcsán folytatott tanulmányait. Ez a téma egyre nagyobb hangsúlyt kap a nemzetközi tudományos és politikai diskurzusban. A diskurzus egyik lényeges eleme az európai nemzetállami modell és az Európán kívüli civilizációs államok modelljének elméleti konfrontálása. A jelen írás felveti az európai civilizációs állam gondolatát, hiszen nemcsak a jogi keretei (EU és más szupranacionális szervezetek), hanem a mögöttes civilizációs tartalom is rendelkezésre áll Európában. A globális geopolitikai fejlődés is ebbe az irányba tereli az európai államokat. A folyamatnak vannak buktatói is. Fontos buktató például az, hogy – szemben a múlttal – jelenleg a civilizációs meghatározottságnak több helyen fokozatosan ideológiává kell válnia. Ennek az ideológiának nyugatellenes és néhány helyen demokráciaskeptikus éle is van. Szintén figyelembe kell venni az Európában hagyományosan erős helyi kulturális-nyelvi identitásokat. A globális verseny viszont összefogásra kell hogy ösztönözze a gyengülő európai államokat.

Bevezetés

Az aktuális államtudományi, nemzetközi tanulmányi és politológiai diskurzusban egyre nagyobb szerephez jut a civilizációs állam fogalma. E diskurzus első magyarországi úttörője és közvetítője Egedy Gergely. A téma aktualitását mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy jelenleg olyan államok határozzák meg magukat civilizációs államként, mint India, Kína, Oroszország és Törökország. Egyik esetében sem légből kapott és teljesen új öndefinícióról van szó, elég csak a többezer éves kínai államiságra és közigazgatásra, továbbá az Oszmán Birodalom és az iszlám kalifátus gondolatának összekapcsolására, valamint az orosz nyugatos-szlavofil vitára gondolni. Az új diskurzusban azonban a civilizáció fogalma önálló értelmet nyert, és kezd ideológiává válni. Régen csak egyszerű tényről volt szó.

A civilizációs állam fogalma

A saját civilizációs küldetés és az identitás államépítő erejének ilyen elemi erejű felfedezése a világ nem nyugati tájain nem véletlen, és szorosan összefügg az utóbbi évtizedekben tapasztalható geopolitikai eltolódásokkal. Egedy szerint: „Sajátos történelmi fejlemény, hogy miközben a *Nyugat* kivételességének a gondolatát egyre többen kérdőjelezzük meg, a fentebb említett államok önmagukat sajátos, egyedi civilizációként határozzák meg.”¹

De mit is értenek a szakirodalomban a civilizációs állam fogalma alatt? Itt megint Egedynek a *Polgári Szemlé*ben 2021-ben megjelent cikkét érdemes idézni: „Mire utalunk e fogalommal? Azon államokra, amelyek nem egy nemzetre, hanem saját civilizációs örökségekre alapozzák legitimitásukat. Ismeretes, hogy *Nyugaton* az állam legitimitációjának nélkülözhetetlen feltétele a demokratikus működés, a civilizációs állam esetében viszont a demokrácia megléte vagy hiánya nem sokat számít: az államtól a civilizáció őrzését várják el, és ennek sikere önmagában biztosítja az állampolgári lojalitást. Ezt úgyis megfogalmazhatjuk, hogy a kultúra itt egyértelműen fontosabb a politikánál; ezek az államok a történelmet használják fel saját legitímálásukra. Több ázsiai szerző szerint is a civilizációs állam megkülönböztető vonása, hogy nem csak politikai hatalommal, hanem rendkívüli morális tekintéllyel is rendelkezik ebben tér el a nyugati államtípustól.”²

A fent említett diskurzusban a civilizációs állam ellenpólusaként tehát rendszerint az európai eredetű polgári (és/vagy) nemzetállam jelentkezik, amelynek hátterében pedig strukturálisan felsejlik a 15–16. században született katonai-bürokratikus európai abszolutista állam. A modern nemzetállam a 19. század folyamán egyre népszerűbb lett az öreg kontinensen, később pedig a tengerentúlon is követendő példa lett. Ebben főleg a gyarmatosítás, valamint az iparosodó Európa modernizációs teljesítménye játszott meghatározó szerepet. Egy ideig ezt a modellt akarta követni a Meidzsi-reformok utáni Japán, a sokáig betegeskedő Oszmán Birodalom romjain keletkezett modern nacionalista (kemalista) Törökország, az ősi civilizációjú, de felzárkózni vágyó 20. századi Irán, valamint 1945 után az a sok afrikai és ázsiai állam is, amely éppen lerázta az európai gyarmatosítók igáját. A függetlenségi elitek jelentős része ugyanis a gyarmati iskolákban nevelkedett és a gyarmati korban ismerkedett meg a modern állam működésével. Eric J. Hobsbawm brit történész viszont találóan megjegyezte, hogy „a nemzeti felszabadulásért küzdők »nacionalisták« voltak pusztán azért, mert olyan nyugati ideológiát vettek át, mely kitűnően illett

¹ EGEDY 2021: 265.

² EGEDY 2021: 266.

a külföldi kormányok megdöntéséhez, s rendszerint bennszülött évolúés maroknyi kisebbségből állt.”³

Mindez annak ellenére történt, hogy a nemzetállam eszméje és valósága jóval fiatalabb, mint a civilizációs államként is felfogható régi birodalmak gondolata és gyakorlata. Igaz, a hajdanvolt birodalmak nem csináltak ideológiát a saját civilizációjukból, inkább tényként kezelték. A civilizáció ideológiává válása inkább mostani jelenség, habár az sem előzmények nélküli. Itt elég a forradalmaktól rettegő, az országát ezért inkább „lefagyasztó” I. Miklós orosz cár (1825–1854) oktatási miniszterére gondolni, aki a legfelsőbb akarat megbízásából kidolgozta a hivatalos népiesség ideológiáját. Ennek központi elemévé a franciás műveltségű, Göttingenben tanult, a kor sok kiválóságával kapcsolatban álló Szergej Uvarov (1786–1855) oktatási miniszter és akadémiai elnök⁴ az orosz „szentháromságot” állította be, amelyet az orosz ortodox civilizációból és az autokratikus hatalomgyakorlásból vezetett le. Uvarov szerint az orosz autokráciát három tényező igazolta: a vallás, a gyenge és gonosz emberi természet, valamint a történelem. A vallásnak itt egyértelműen politikai integrációs funkciója is volt. Az „autokrácia, ortodoxia és népiesség” hármasa végső soron hivatott volt ellensúlyozni a francia forradalom népszerű hármas célkitűzését: „a szabadságot, egyenlőséget és testvériséget”.⁵

A mostani civilizációs államoknak viszont van még egy sajátossága. Többségük az elmúlt évtizedekben jelentős etnikai jellegű homogenizáláson ment keresztül. Itt nem kell rögtön népirtásra, a nagy menekülthullámokra és a lakosságcserekre gondolni, habár időről időre azok is előfordultak ezekben az államokban. A forrásvidékét inkább a területi változásokban, a növekvő etnikai gyökerű nacionalizmusban, az egységes közoktatás bevezetésében, valamint a 20. századi infokommunikációs forradalomban (újságok, majd rádió, tévé, internet stb.) kell keresni.⁶ Az sokszor nemcsak a modern világban eredményezett nagyobb nyelvi és mentális homogenitást, hanem a fejlődő világban is. A többségi nemzet (etnikum) értékrendszere és gondolatvilága ezáltal egyre inkább privilegizált helyzetbe kerül adott államon belül.

Ez a folyamat jól látható Kínában, Oroszországban és Törökországban. De ez kisebb-nagyobb mértékben még Indiára is érvényes, amely most is a világ egyik leginkább fragmentizált, azaz soknemzetiségű és többfelekezettű állama. Ennek ellenére az utóbbi évtizedben itt is nagyobb hangsúlyt kapott a többségi etnikum nacionalizmusa. India civilizációs jellegére (egyebek mellett Nyugat-ellenes élel)

³ HOBBSAWM 1997: 174.

⁴ Editors of Encyclopaedia Britannica [é. n.].

⁵ KÖVES 1987: 105–107.

⁶ HOBBSAWM 1997: 179.

a többségi hindu lakosságot sikeresen megszólító radikális nacionalista Néppárt hivatkozik a leggyakrabban. Ezzel szemben a második világháború utáni európai típusú „nemzeti” modernizációt levezénylő világias (szekuláris) Indiai Nemzeti Kongresszus ugyan indiai nemzetet akart építeni, de közben jóval türelmesebb volt a vallási és nemzetiségi kisebbségekkel szemben, mint a mostani hindu „civilizáció-építők”. Ennek az átalakulásnak a hátterét Hobsbawm a következőképpen látta: „Mihelyt az indiai politika már nem egy szűk, erősen anglicizált és nyugatias elit kezében volt, szembe kellett nézni azzal az igénnyel, hogy nyelvi alapokon jöjjenek létre az államok. Ez az ötlet a korábbi nemzeti mozgalomban fel sem merült...”⁷ Ebből a folyamatból is jól látszik, hogy a jelenlegi civilizációs államok ugyan mutatnak némi (egyébként csökkenő) türelmet a területükön élő etnikai és vallási kisebbségek iránt, de alapvetően a többségi lakosság kultúrájára, nyelvére és történelmi emlékezetére (pontosabban narratívájára) támaszkodnak.

Az európai nemzetállami modell eredményei és kudarcai

Noha manapság (értsd a posztkoloniális korban) úgy tűnik, hogy a nemzetállam a meghatározó modell, a világtörténelem tágabb kontextusában teljesen más a helyzet. Abban az egynyelvűségre törekvő, az azt elősegítő közoktatási rendszereket működtető, az egységes kommunikációs, közlekedési, kereskedelmi és szellemi tér létrehozását és optimális esetben (de nem feltétlenül) a tömegdemokráciát is megvalósító modern nemzetállam eszméje legfeljebb egy epizód. Ezen epizód pedig szorosan összefügg az európai felvilágosodással, az abból fakadó szekularizációval, illetve az azzal összefonódó demokratizálódással.⁸

Ezek a folyamatok azonban Európában is csak a 18–19. évszázad fordulóján jelentkeztek, majd a 19. században teljesebben ki. De még az akkori századforduló legnagyobb hatású politikusa is, Napóleon Bonaparte (1769–1821), aki a modern francia nemzetállam megteremtőjeként vonult be a történelembe, így látta Európát: „Mit számít, hogy két népet elválaszt egymástól egy folyó, és hogy ezek a népek más nyelvet beszélnek? Apró különbségektől eltekintve, Franciaországban, Spanyolországban, Itáliában, Németországban és Angliában ugyanazok az erkölcsök, ugyanazok a szokások és ugyanaz a vallás.”⁹

⁷ HOBBSAWM 1997: 172.

⁸ SCRUTON 2005: 188–189.

⁹ NAPÓLEON 2016: 126.

Az európai nemzetállam történelmi teljesítménye az elmúlt 200 évben valóban imponáló volt, de az azzal szorosan összefonódó nacionalizmus egyben megásta a világot uraló nagyhatalmi Európa sírját is. A hosszú 19. század (1789–1914) valóban Európa évszázada volt, de a rövid 20. század (1914–1989) éppen ellenkezőleg, az európai hanyatlás korszaka lett. Ezen időszak nagyjából egybeesett a nacionalizmus Hobsbawm szerinti csúcspontjával (1918–1950).¹⁰ Ezt a korszakot mintha rövid időre félbeszakította volna az 1989-es esztendő optimizmusa, de az ezredforduló második évtizedétől egyre több válságjelenség tapasztalható a fejlett Európában.

A romlás 1914-ben, az első világháború kitörésekor kezdődött, amely az európai imperialista nacionalizmusok ütközéseként indult el, aztán az 1917-ban kirobbant forradalmakkal és az azt követő reakciós és preventív ellenforradalmakkal folytatódott. Az utóbbi eseménysorozat a tágan értelmezett nyugati, illetve inkább európai, keresztény gyökerű világ globális nemzetközi ideológiai polgárháborújává vált.¹¹ Azért lehet itt globális folyamatról beszélni, mert Európának akkor még erős volt a hatalmi kisugárzása, és majdnem az egész világot uralta. Természetesen az ideológiák, az azokból szellemileg táplálkozó forradalmak, reformok, puccsok ide vagy oda, az európai nagyhatalmak meghatározó nemzetei saját imperialista céljaikról sem feledkeztek meg soha.

Ebből a szempontból tanulságos Nyikolaj Usztrjalov (1890–1937) orosz fehér-gárdista ideológus, majd emigráns egyik szellemes Oroszország-hasonlata. Usztrjalov a szibériai fehér ellenforradalom fontos propagandistája volt, de az 1920-as években már a polgárháborúban győztes bolsevikok és a régi orosz nacionalisták, valamint a szakértő értelmiség kibékülését szorgalmazta, mégpedig nemzeti alapon. Usztrjalov ugyanis korán felfedezte a korábban csak destruktív defetistáknak tartott bolsevikok állam- és birodalomépítő potenciálját, amely orosz nacionalista etatistaként megragadta a fantáziáját. A bolsevik forradalmárok internacionalista és radikális baloldali köntösbe öltöztetett egyes furcsa újító jellegű reformjaitól nem tartott, mert tudta, hogy Oroszország olyan, mint a retek: kívülről vörös, de belülről mindig fehér fog maradni.¹²

Ezen trendek és tényezők sajnálatos kombinációjaként 1939 és 1945 között tört ki minden idők legpusztítóbb háborúja, a második világháború, amely aztán valóban elsodorta az európai államok hegemoniáját. A nyugat-európai nagyhatalmak helyét akkor átvette a tágan értelmezett európai civilizáció két addigi periferiális óriása:

¹⁰ HOBBSAWM 1997: 166–167.

¹¹ HOBBSAWM 1997: 185.

¹² KRAUSZ 1996: 138.

az USA és a Szovjetunió.¹³ Nem szabad elfelejteni, hogy nemcsak az amerikai kontinensen keletkezett államok az európai civilizáció termékei, hanem a cári ortodox Orosz Birodalom, illetve annak romjain létrejött Szovjetunió is az volt. Ugyanakkor mindkét említett államot más markáns hatások is érték.

Zbigniew Brzezinski lengyel származású amerikai politológus ezt találóan a következőképpen foglalta össze: „Az életstílust, építészetet és társadalmi szokásokat illetően az Oroszország távol-keleti részén található Vlagyivosztok európaiabb, mint az Orosz Föderáció »európai« felén lévő és Vlagyivosztoktól több ezer mérföldnyire nyugatra fekvő Kazany (Tatár föld fővárosa). [...] Végső soron napjaink Oroszországa és, kisebb mértékben Törökországát Európától nem a földrajz, és nem az életstílus választja el, hanem inkább egy – nehezen meghatározható – ambivalencia azt illetően, hogy mi a jelenlegi posztbirodalmi Nyugat politikai és kulturális jellegzetessége: öröklött szellemi hiedelmek és filozófiai elveinek közösen vallott együttese, különösen azok, amelyek az egyén szentségére vonatkoznak, s melyeket az alkotmányosan meghatározott demokratikus államokban még kiegészítenek a jog uralmán alapuló polgári jogok széles körben elfogadott elvei. Az oroszok elvileg osztják ezeket az elveket, de a politikai rendszerük mindezt nem tükrözi.”¹⁴

A következő nagy fordulatra 1989-ben került sor, amikor egy ideig egyeseknek úgy tűnt, hogy az előbb említett globális polgárháború végével „véget ért a történelem”, mégpedig a Nyugat győzelmével. Az előbb idézett Zbigniew Brzezinski ezt a következőképpen látta: „A Nyugat hosszú ideje tartó politikai dominanciája már néhány évtizede folyamatosan csökken. Az 1990-es években azonban egy szempillantásnyi időre úgy tűnt, hogy a Nyugat, dacára Európa huszadik század első felében elkövetett két kollektív öngyilkossági kísérletének, képes egy történelmi léptékű megújulásra. A hidegháború békés vége, amelyet a Szovjetunió szétesése tetőzött be, egyben az utolsó lépcsőfokot jelentette az Egyesült Államok számára ahhoz, hogy az első valóban globális szuperhatalommá váljon. A nemzetközi élet vezető hatalma, a politikailag motivált és gazdaságilag dinamikus partnerrel, az Európai Unióval együtt úgy tűnt, hogy nem csupán a Nyugat globális elsőbbségét képes feléleszteni, hanem egyben önmagának egy konstruktív globális szerepet is kiosztani. Húsz évvel később azonban kevesen hiszik azt, hogy az Európai Unió a közeljövőben politikailag számottevő globális partnerré válhat, miközben Amerika globális vezető helyzete több mint ingatag. Mivel a Nyugat mind kevésbé képes egységesen fellépni, politikai öröksége is erősen kétségessé válik.”¹⁵

¹³ BRZEZINSKI 2013: 17–18.

¹⁴ BRZEZINSKI 2013: 188.

¹⁵ BRZEZINSKI 2013: 24.

Ezt a rövid időszakot a győztes Nyugat eufóriája és sajátos triumfalizmusa jellemezte, ami hosszabb távon megnehezítette a vesztes, de mégiscsak európai gyökerű és kultúrájú Oroszország méltó beintegrálását az új európai civilizációba és globális biztonsági konstrukcióba. Moszkva emiatt elkezdte hangsúlyozni eurázsiai identitását.¹⁶

Ez a folyamat a történelmi Nyugaton kívüli új gazdasági-politikai erőközpontok (Kína, India, az általában vett Távol-Kelet) gyors kiemelkedésével és az új (már nem a Nyugat által inspirált) együttműködési formációk (BRICS, Sanghaji Együttműködés stb.)¹⁷ megjelenésével járt együtt. Mindez továbbá kiegészült az egyes népes és ambiciózus perifériák (arab világ, Afrika stb.) nyugtalanságával, valamint a „globális Nyugat” vezető erejéé (USA) által elkövetetett néhány kolosszális külpolitikai hibával (Afganisztán, Irak).¹⁸ Emiatt a hidegháborús győzteseknek – történelmi távlatban – csak nagyon rövid idejük volt arra, hogy felhőtlenül élvezzék az 1989-ben ölükbe hullott győzelmük gyümölcseit.

A következő probléma az volt, hogy a Szovjetunió és a bolsevik típusú „forradalmi kisajátítás” (államosítás) fenyegető veszélye nélkül a nyugati kapitalizmusnak addig a jóléti demokratikus államok által a társadalmak és a humanitás érdekében úgy-ahogy kordában tartott destruktív erőit teljesen szabadjára engedték. A neoliberálisnak nevezett fordulat pedig sokszor nem nagyobb szabadságot hozott magával, hanem sok helyen egyenesen félfudális struktúrák újjászületését.¹⁹ Európában továbbá az is éreztetni kezdte a hatását, hogy a meghatározó államai 1945 után elvesztették a gyarmataik (azaz a világ nagyobbik része) feletti közvetlen uralmat, és emiatt egy sor erőforrástól estek el. Sőt, több tekintetben megfordult a helyzet. Most már nem az európaiak mennek gyarmatokra, hanem a volt gyarmatlakók egy része megy Európába. Paul Scheffer holland társadalomtudós ezt frappánsan így fogalmazta meg a bevándorlással foglalkozó híres művében: „Európa belenyúlt a világba, és válaszképp most a világ nyúl bele Európába.”²⁰

A lelkekben viszont még sokáig élt az a sajátos, a maga teljes pompájában a 19. században kialakult európai felsőbbbségtudat, amely azonban a 20. századi erkölcsi és politikai jótanácsok, majd kioktatások miatt Európán kívül az utóbbi évtizedekben sokak számára idegesítővé vált. Ebben benne van az egyes helyi diktátoroknak és tekintélyelvű politikusoknak a jogos kritikák miatti idegessége is, de sajnos a Nyugat

¹⁶ BRZEZINSKI 2013: 200–201.

¹⁷ KOSZTUR 2023: 1–2.

¹⁸ WHITLOCK 2022: 13–14.

¹⁹ LÁNSKÝ–TRČKA 2017: 138–142.

²⁰ SCHEFFER 2016: 158.

néha túlzottan doktriner módon hirdeti saját eszméit. Ez akkor is visszajára fordulhat, ha a szándék és a hirdetett eszmék egyébként jók. Ezzel kapcsolatosan itt megint érdemes röviden idézni Paul Scheffertől: „Annyit tehetünk, hogy saját országainkban, illetve azok határain túl védjük az általános érvényű normákat. Ez azonban csak akkor lehetséges, ha az egyetemesség befogadta és feldolgozta a gyarmatosítás tapasztalatait. Az általunk képviselt civilizációs eszmény magába kell foglaljon minden, a kultúrrelativizmus által felvetett lényegi kérdést. A demokratikus türelmetlenség feladása viszont a nyugati hagyomány mint olyan elárulását jelentené. Hiteles lehet-e az, aki hűségesküti tesz a saját demokráciájának, azzal viszont nem foglalkozik, milyen helyzetben van a demokrácia a világ más részein. Ez a típusú egyetemesség kötelezettségekkel jár, és a nyugati országok nem tehetik meg, hogy, ha épp úgy tartja kedvük, közömbösen figyelik az általuk teremtetten világrend alakulását. A gyarmati csapdából már nem lehet kilépni.”²¹

Ebben az a szomorú, hogy erre a változásra nem akkor került sor, amikor a nyugati felsőbbrendűség tudat valóban erős volt, hanem akkor, amikor az európaiak már komolyan szembenéztek önmagukkal, saját hibáikkal, és jelentős részük maga mögött tudta hagyni ezt az attitűdöt.

Az európai integráció okai, eredményei és kihívásai

Az európai integráció gondolata régi gyökerekkel rendelkezik, de az igazi elindulásához a második világháborúban össze kellett roppanniuk az erős európai nemzetállamoknak. Európa akkor részben elvesztette az önálló kezdeményező-képességet, és a két része két szuperhatalom (USA és Szovjetunió) árnyékába került. Nyugat-Európa autonóm mozgástere azonban jóval nagyobb maradt. A második világháború szörnyűségeinek az emléke is ösztönzőleg hatott az integrációs folyamatokra.²²

A demokratikus integrációs folyamat is ennek egyik megnyilvánulása volt. Igaz, az integrációs folyamat eleinte a hidegháborús és az újjáépítési körülmények miatt, amelyek egy időre megint megerősítették az erős válságkezelő potenciállal rendelkező nemzetállami struktúrákat, csak a gazdaságot érintette, de idővel új dimenziókkal kezdett bővülni. A folyamat különösen 1989 után gyorsult fel, amikor az európai gazdasági közösségek mellett megalakult a politikai jellegű Európai Unió – egyeztetett

²¹ SCHEFFER 2016: 198.

²² KRASTEV 2018: 10–11.

kül- és biztonságpolitikával, uniós polgársággal és valamivel később közös valutával együtt.

Az integrációnak egyfajta terápiás szerepet kellett betöltenie a korábbi imperialista nacionalista politikája miatt teljesen megtépázott öreg kontinensen. Kármentesítésről is szó volt, hiszen Európának a kontinensen kívüli veszteségeit szorosabb és intenzívebb belső együttműködéssel kellett kompenzálnia. Nyilván a szovjet veszély is szerepet játszott a nagyobb nyugati összefogásban. Az a tény, hogy az európai államok elvesztették a tengeren túli gyarmataikat, és emiatt fokozatosan visszaszorultak a saját kontinensre, objektív módon szintén megkönnyítette az európai integrációt.²³

A hidegháború idején (Nyugat-) Európa az USA-val való egyenlőtlen szövetségben élt. Az 1989 utáni intenzívebb politikai integrációs időszak (mindenekelőtt az EU létrehozása) ezt volt hivatott enyhíteni. Ennek ellenére a demokratikus Európa 1945 után is még sokáig őrizte jelentős gazdasági, kulturális és politikai befolyását. Ez azonban már csökkenő és fáradó befolyás volt, amelynek határfoka évről évre csökkent. Az európai „kemény hatalmat” emiatt fokozatosan felváltotta a „puha hatalom”. A visszaszorulás az 1970-es és 1980-as években már meglehetősen látványos volt, de az európai jóléti állam vívmányai ezt még úgy-ahogy ellensúlyozták. A „demokratikus Nyugat” 1989-es hidegháborús győzelme is egy ideig feledtette a negatív trendeket, és részben kompenzálta a korábbi veszteségeket.

Az európai integráció csúcspontjára valószínűleg a 2004-es esztendő volt, amikor 10 új tagállammal bővült a tagság. Utána viszont már csak a gondok következtek, mégpedig egyre rövidebb és erősebb hullámokban. Az egész folyamat a 2008. évi pénzügyi-gazdasági válsággal kezdődött, és 2015-ben folytatódott az Európán kívülről érkező nagy migrációs hullámmal.²⁴ Aztán 2016-ban jött a maga irracionalitásában és megfontolatlanságában megdöbbentő brexit, továbbá 2020-tól a Covid-korlátozások nehéz évei, és végül 2022 februárjában kitört a tragikus orosz–ukrán háború. Az utóbbi a fölösleges és tragikus emberáldozatokon kívül valószínűleg tektonikus változásokat fog hozni a geopolitikában, a gazdaságban, a társadalmi mentalitásban és nem mellesleg iszonyú pénzeket emészt majd fel.²⁵

Ennek a háborúnak a két közvetlen érintettjén kívül valószínűleg Európa lesz a fő vesztese. Egyrészt a földrajzi közelsége miatt, másrészt a növekvő megosztottsága miatt. Európa ugyanis hosszú távon nehezen képzelhető el Oroszország (és Ukrajna) erőforrásai és kultúrája nélkül, Oroszország pedig nagyon veszélyes vizekre evezhet az Európából érkező impulzusok nélkül. A jelentős erővé, talán középhatalommá

²³ SNYDER 2018: 75–76.

²⁴ KRASTEV 2018: 28–37.

²⁵ TÁLÁS 2023: 1–3.

is való Ukrainát majd szintén integrálni kell az európai hatalmi viszonyrendszerbe, ami egyáltalán nem lesz egyszerű folyamat.

Európában továbbá az elmúlt évtizedekben megint megjelentek a múlt (1945 után némileg tudatosan visszaszorított) veszélyes és sötét árnyai – a növekvő nacionalizmus, az idegengyűlölet, a felelőtlen populizmus, a nemzeti egoizmus stb. Ezek miatt most először úgy tűnik, hogy az egész európai integrációs projekt veszélybe került.

A nagy kérdés persze az, hogy az európai intézmények és nemzetek mostani vezetői hogyan tudnak majd reagálni erre az új helyzetre. Éppen az utóbbi évek krízisei világítottak rá arra, hogy egyáltalán nem biztos, hogy a világ a továbbiakban is alkalmazkodni fog a Nyugatról érkező, illetve sugallt modellekhez. Azt sem lehet kizárni, hogy éppen ellenkezőleg, a nyugati világ kényszerül majd a Kelethez való alkalmazkodásra.²⁶ A Donald Trump elnök távozása utáni 2020. évi washingtoni (sámánokkal tarkított) „szürreális Majdan”, a 2023 júliusában lángoló francia külvárosok, valamint a mostani tragikus orosz–ukrán háború egyértelmű jele e dilemma közeledésének.

A probléma tehát az, hogy a Nyugatnak valószínűleg nem egy erkölcsileg magasabb rendű, humánusabb, politikailag jobb és demokratikusabb világhoz kellene alkalmazkodnia,²⁷ hanem éppen fordítva, az egyre inkább versengő, tekintélyelvű és gazdaságilag-szociálisan igazságtalan világhoz. Ezt észrevette az előbb idézett Timothy Snyder amerikai történész is, aki a szabadsághiányos korba vezető útról szóló könyvében konstataulta, hogy a tömeges egyenlőtlenségek konszolidálásán alapuló és a politikát propagandával felváltó orosz oligarchikus rendszer könnyen utolérheti Amerikát és Európát. Snyder egyre inkább úgy látja, hogy az eszmék, a megoldások és a hatalmi technikák most már nem a Nyugatról áramlanak a Kelet felé, hanem fordítva.²⁸

Az európainál humánusabb és szociálisabb demokratikus és jóléti modell ugyanis egyelőre sehol nem született meg. A világ újbóli blokkosodása pedig megint előrevetíti az 1914 előtti imperialista világ hibáit és dilemmáit, azzal a különbséggel, hogy mi most már ismerjük az akkori politika „eredményeit”. A kérdés az, hogy mi a jelenlegi Európa valódi mozgástere?

Ha bejön ez a negatív második jóslat, lehetséges, hogy „Rómában légy római” alapon az eddig nemzeti szuverenista elvek mentén gondolkodó és perlekedő európai

²⁶ SNYDER 2018: 18.

²⁷ A jelenlegi amerikai, európai és összefoglalóan nyugati civilizációhoz ugyanis egyértelműen hozzátartozik a modern alkotmányosság és az emberi jogok gondolata. Ha azok kerülnek veszélybe, veszélybe kerül az a civilizáció is, amelyet ismerünk, és amelyet ebben a formában érdemes védeni. HUNTINGTON 2001: 374–375.

²⁸ SNYDER 2018: 18–19.

nemzeteknek kell majd ismét komolyan elgondolkodniuk a civilizációs örökségükön és az európai civilizációs állam lehetőségein, és nem fordítva. Amennyiben a folytatódó globális erőeltolódások miatt a nyugati világ és azon belül Európa elveszíti még eddigi pozícióit is, valószínűleg integrálódnia kell majd az új világhatalmi konstrukcióba. Annál is inkább, mert a nyugati világ angolszász része (azaz Ausztrália, Nagy-Britannia és az USA) mintha már belekezdett volna a szorosabb biztonsági együttműködésbe (AUKUS).²⁹ Ezzel pedig előbb vagy utóbb lépéskényszerbe hozza a kontinentális Európát is.

Ezt a gondolatot egyébként Egedy professzor is megfogalmazta a jelen írás elején idézett tanulmányában: „A két elmúlt évszázad a nemzetállamé volt; vajon a mostani a civilizációs államoké lesz? Mint ismeretes, a mai nemzetállamok több kihívással is kénytelenek szembe nézni: egyrészt a nagy szupranacionális integrációk részéről, másrészt pedig a birodalmi keretekben gondolkodó államok részéről. Megalapozottan vethető fel, hogy vajon az EU maga is nem egy »civilizációs állammá« válás útján halad-e...”³⁰

Ez a gondolat egyébként már közvetve megfogalmazódott a kínai szakirodalomban is. Valószínűleg nem véletlen tehát, hogy a civilizációs államok problematikájával foglalkozó kínai Zhang professzor, akit Egedy Gergely is idézett fent hivatkozott tanulmányában, némileg fölényesen így látta Európa állami és civilizációs örökségét: „Zhang azt írja *A kínai hullám*-ban, hogy »ha a régi római birodalom egyben maradt volna, és modern állammá vált volna, Európa mára egy közepes méretű civilizációs állammá vált volna«”.³¹ Ebben a mondatban azonban még ott van a feltételes mód is.

Az uniós integrációs keret jellemzői és az európai civilizációs állam

Az európai civilizációs államot egyáltalán nem kell egy „zöldmezős” vállalkozásként elképzelni, hiszen alapvető infrastruktúrája rendelkezésre áll, ugyanis azt az Európai Unió már biztosítja. Az EU-nak köszönhetően az elmúlt három évtizedben komoly intézményesülés és egységesülés ment végbe. Sokszor nem is vesszük észre, hogy a mindennapi életünket meghatározó fontos szabályok milyen magas hányada születik a közös uniós szinten. Itt elég csak a környezet-, a fogyasztó- vagy az adatvédelemre, a különböző szabványokra, a közlekedésre, az infokommunikációra és sok

²⁹ BARANYI 2021: 4–12.

³⁰ EGEDY 2021: 272.

³¹ EGEDY 2021: 272.

más hasonló területre gondolni. Az egész mögött pedig ott van az uniós polgárság intézménye annak példátlan mozgási lehetőségeivel. Ebből a szempontból a mostani EU akár integráltabb képződmény, államszerű entitás is lehetne, mint amilyen a dualista Osztrák–Magyar Monarchia volt.

De mégsem az. A külső szemlélők annak idején a Monarchiát sokkal inkább egyetlen államnak tekintették, mint a mostani Európai Uniót.³² Az okot nemcsak a sok európai szuverenista politikus vonakodásában kell keresni, hanem az objektív tényekben is. A külvilág általában nem a technikai szabványokra, a roamingdíjakra, a nem dohányosok védelmére vagy akár az egyes lakosok kiegészítő jogállására szokott figyelni,³³ hanem az egységes külpolitikai fellépésre és a mögötte álló fegyveres erőre. Ebben a tekintetben az EU még mindig rosszabbul áll, mint a hajdanvolt Osztrák–Magyar Monarchia.

Ugyanakkor azt sem lehet mondani, hogy az elmúlt évtizedekben semmi nem történt volna ezen a területen. Az EU-nak van közös külügyi szolgálata, létrejöttek az első gyorsreagálású egységei, a határvédelem koordinálásában egyre komolyabb szerephez jut a Frontex Ügynökség stb. Ott vannak az EU közös döntéshozó szervei, az erősödő Európai Parlament, az egyre inkább elfogadottá váló közös uniós szimbólika és így tovább. De ezek még mindig nem jelentenek egyetlen államot, legfeljebb csak államszövetséget (azaz konföderációt).³⁴

Ez egyszerre jó és rossz hír. A konföderáció rendszerint az első lépcsőfokot jelenti az összetett állammá válás útján (lásd USA, a 19. századi Németország stb.), de nem mindig egyirányú ez a folyamat. A konföderációs modell ugyanis tartósan nem szokott működőképes lenni. Emiatt belátható idő alatt vagy föderációvá alakul át (USA, Svájc stb.), vagy megszűnik (Szerbia és Montenegró államszövetsége, a különböző arab államok közös entitásai az 1970-es és 1980-as években stb.). Mindkét esetben kísérőjelenséggént előfordultak fegyveres konfliktusok is. Az USA-ban az 1860-as években lezajlott Észak–Dél háborúja nemcsak a rabszolgaságról szólt, hanem arról is, hogy az USA unióként vagy konföderációként fog-e működni.

Ebből a szempontból jobb volt a svájci modell, amelyben a konföderáció lassan átalakult föderációvá, de ez nem nyilvánult meg az ország nevében (*Confoederatio Helvetica*). De Svájc esetében sem lehet megfedkezni az 1847-ben lezajlott kisebb polgárháborúról, amely a katolikus és decentralista kantonokat tömörítő *Sonderbund* és a nagyobb központosítást szorgalmazó liberális protestáns kantonok között

³² KOUDEKA 2021: 58–59.

³³ Az Osztrák–Magyar Monarchiának például nem volt közös állampolgársága, lakosai osztrák vagy magyar állampolgárok voltak.

³⁴ A kettő közötti különbségekről lásd BENDE–HALÁSZ 2014: 44–46.

robbant ki. A végén a győztes liberális kantonok keresztülvitték az akaratukat, és elfogadták a szorosabb együttműködést megvalósító 1848-as alkotmányt.³⁵

A svájci modell azóta is fejlődik. A szorosabb együttműködés az állami lét szempontjából fontosabb területekre vonatkozik, közben a kis kiterjedésű kantonoknak gyakran nagyobb a mozgáster, mint a jóval nagyobb német vagy osztrák tartományoknak. A „svájci út” mindenestre fájdalommentesebb, és kevésbé tűnik kockázatosnak, mint a többi ismert szövetségi állami példa. Ezt az EU-nak is célszerű figyelembe vennie.

Az európai civilizáció egyik legfőbb sajátos vonását az a kettősség jelenti, amely az elképzelt (ideális) és a valós (reális) világ között húzódik meg. Nem mintha ez a belső feszültség teljesen idegen lenne a többi civilizációtól, de Európában a keresztény örökség dominanciája miatt ez különösen szembetűnő. Az európaiak nagyon másként képzelik el az ideális állapotokat, és eltérően látják a reális állapotokat. Rémi Brague francia katolikus szerző további kettősségeket is látott az európai kultúrában, mondhatni civilizációban. „Nem egyetlen, hanem két elem jelenléte képezi Európa egységét. Kultúrája két egymásra vissza nem vezethető elemre épül. Ezek pedig egyrészt a zsidó, majd keresztény hagyomány, másrészt pedig az antik pogányság hagyománya. E két irányzat névvel történő jelölésére javasoljuk Athént és Jeruzsálemet... Történetek próbálkozások e két elem sajátos tartalmának elkülönítésére. Változatos eredmények születtek: Athén és Jeruzsálem úgy áll szemben egymással, mint a szépség, illetve az engedelmesség vallása, az esztétika és etika vagy az ész és a hit, a szabad kutatás és hagyomány stb [...] A feszültség így fájdalmas hasadássá vált az európai kultúra egységén belül. Nagy tehát a kísértés, hogy megőrizzük az egyik elem ősi legitimitását, a másikat pedig egyszerűen elvessük, mint pusztán véletlenszerűt. Csakhogy benső feszültségünk dinamizmusa által mindkét elem együtt tartja fenn Európát.”³⁶

Ezek a feszültségek és kettősségek néha önmarcangolóvá teszik az európai civilizációt, ugyanakkor ösztönzőleg is hatnak rá, mert gondolkodásra és kreativitásra serkentik. Csak egy példa a sokból. A kereszténység pacifista vallásként született, de egy idő után a militarista Római Birodalomban lett államvallás.³⁷ A kettő közötti távolságot a legfontosabb egyházatyák (mindenekelőtt Szent Ágoston) próbálták áthidalni, akik e probléma kezelésére fogalmazták meg az igazságos háború elméletét. De a természetjog és az emberi jogok kérdése is hasonló dilemmákkal volt tele. Tény, hogy e kettősség meghaladására való törekvés nagyon dinamikussá tette Európa szellemi életét. Ez viszont hosszú távon inkább előny, mint hátrány.

³⁵ NIEDERHAUSER 2004: 231.

³⁶ BRAGUE 1994: 23–24.

³⁷ VÖRÖS 2022: 122–129.

Az új globális hatalmi konstrukcióban valószínűleg egyre nagyobb ideológiai és integráló szerepet játszik majd a civilizációs örökség és az abból fakadó belső morális-mentális integritás. Emiatt egyetlen életképes civilizáció vagy kultúra sem állhat csak önmarcangolásból, önmaga ostromozásából, önkritikából (noha ezek az értékek fontosak és hasznosak is lehetnek), hanem – a kézenfekvő hibák mellett – tisztában kell lennie saját erőnyeivel és előnyeivel is.

Európa ebből a szempontból nem áll olyan rosszul, mint ahogyan sokan gondolják. Annak ellenére, hogy az öreg kontinensen nagyon erősek a helyi kulturális-nyelvi identitások,³⁸ létezik közös civilizációs öröksége is. Ennek alapjait az antik görög–római örökségben, a zsidó monoteizmusban, a keresztény vallásban és etikában, valamint a racionalitásban bízó felvilágosodásban kell keresni. Az utóbbiból pedig kinőtt a modern szabadságelvű (liberális) közjogi örökség és valamivel később a társadalmi emancipációt és egyenlőséget hirdető demokratikus szocializmus eszméje is. Ezen áramlatok nélkül nem képzelhető el a modern európai civilizáció. Igaz, ezek az elemek különböző időkben különböző intenzitással jelentkeztek, sőt, néha keresztezték is egymást, de a modern Európa arculata mégiscsak közös gyermeküknek tekinthető. Európában tehát egy deklarált ateistát is a keresztény vallás etikája befolyásol, ahogyan most már egy liberális vagy konzervatív ember is természetesnek vesz bizonyos szociális vívmányokat, szociális kohéziós politikákat stb.

Ezeket az értékeket és elemeket évezredek óta keresztül a keresztény vallás és egyházak, az elmúlt 200–300 évben pedig a helyi államnacionalista oktatási rendszerek közvetítették. A magyar középiskolások például nemcsak most tanulnak az irodalomórán Cervantest, Shakespeare-t, Balzacot vagy Tolsztojt, hanem tették azt már a 19. század végén, a Horthy-korszakban és az államszocializmus éveiben is.

A keresztény vallás és az egyházak szerepét a közös európai civilizációs örökség megalapozásában nem lehet eléggé kihangsúlyozni. Az még a mostani szekuláris és laikus Európában is határozottan kifejti a hatását. Habár a felvilágosodás az európai keresztény felekezetiiséggel és a vallásháborúkkal szemben jött létre, keresztény alapjai nélkül nem képzelhető el, ahogyan a nagy francia forradalom népszerű jelszavai sem (szabadság, egyenlőség, testvériség).

A közös európai jogi örökségről sem szabad megfeledkezni, hiszen gyökerei egészen az ókori Római Birodalomig nyúlnak vissza.³⁹ Sőt, Róma nemcsak jogot hagyott az utókorra, hanem a hatalommegosztásra irányuló és a vezetők elszámoltathatóságával

³⁸ Azok nyilván másutt is erősek, de ezeknek máshol (azaz Európán kívül) az elmúlt 200–300 évben nem tulajdonítottak olyan kardinális jelentőséget a helyi állam- és társadalomszervezésben, mint Európában.

³⁹ BRAGUE 1994: 23–38.

számloló köztársasági (államépítő) hagyományt is. Az európai civilizációs örökséget alkotja továbbá az emberi jogok tana is, amely sok szempontból ebben a formában egyedülálló a világban. Hasonló a helyzet a liberálisnak tekinthető konstitucionalizmussal (az alkotmányos demokráciával), amely mögött ott van a nagyra nőtt abszolutista állam túlkapásaival szembeni félelem, illetve a hatalom keletkezésére vonatkozó szerződéses elméletek (Thomas Hobbes, John Locke, majd a francia felvilágosult gondolkodók öröksége). Innen aztán egyenes út vezetett a joguralom (*rule of law*), illetve a jogállam (*Rechtsstaat*) és a demokrácia eszméjéhez.

Roger Scruton, az EU-val meglehetősen szkeptikus brit konzervatív filozófus is kiemelkedőnek látta a jog szerepét a nyugati civilizáció fenntartásában: „Másképpen fogalmazva: a nyugati civilizációt bizonyos politikai folyamat, illetve az e folyamat által meghatározott állampolgári jogok és kötelességek tartják egybe. Paradox módon éppen ez a politikai folyamat teszi lehetővé, hogy politika nélkül éljünk.”⁴⁰

Végül meg kell említeni a szociális vagy népjóléti állam gondolatát, amelyben manifesztálódtak az európai munkásmozgalom évtizedes küzdelmeinek eredményei. A szociális kiegyenlítődés és esélyteremtés gondolata az előbbiekhöz hasonlóan szintén az európai civilizáció megkülönböztető jegyei közé tartozik, és sok tekintetben egyben tartja az európai államokat, nemzeteket. A nyugati civilizáción belül ez a gondolat az USA-ban ennyire intenzív formában nincs jelen. Ennyiben Európa egyik specifikus jegyeként fogható fel, még saját tágabb civilizációján belül is.

Lehet, hogy az emberi jogok, a demokrácia, a jogállam és a szociális szolidaritás, illetve a kohézió gondolata nem szimpatikus az Európán kívüli világ oligarcháinak, latifundistáinak, nagy cégeinek és különböző diktátorjelöltjeinek, de a szélesebb tömegek esetében az európai fogyasztási kultúrával együtt mégiscsak ezek alkotják azt a vonzerőt, amely miatt sokan felfigyelnek, és részben most is felnéznek Európára és az azt megtestesítő EU-ra. Bizonyítékként pedig itt vannak a nemzetközi migrációs folyamatok irányai. Egyelőre még mindig többen jönnek ide, mint fordítva.

A fent említett elemek alkotják az európai civilizáció társadalmi-szellemi alapjait, mondhatni, finom szövetét. Az intézményi keretet viszont a páneurópai szervezetek alkotják – azaz mindenekelőtt az EU, de sok tekintetben az Európa Tanács és az EBESZ is. Igaz, az európai integráción belül mindig a gazdasági és a jogi dimenzió dominál, de a szociális és ökológiai vonatkozásokról sem lehet most már megelégedezni.

Az EU gyenge pontja a kemény politikai-állami infrastruktúra, azaz a korábban már említett közös és főleg effektív, elrettentő erővel rendelkező hadsereg

⁴⁰ SCRUTON 2005: 24.

és külpolitika hiánya. Ezek megteremtése ugyan nem lehetetlen, de a nemzeti szuverenitásra épülő európai politikai kultúra azt jelentősen megnehezíti. Igaz, nagyobb válságok sokat lendíthetnek ezen a folyamaton. Erre mutatott rá az EU megszűnésének lehetőségével foglalkozó esszékötetében a híres bolgár politológus, Ivan Krasztev. Az orosz–ukrán háború kitörése előtt íródott könyvben az Európára leselkedő legnagyobb veszélyt a nemzetközi migrációban és az EU-ba történő beáramlásban látta. Emellett egy érdekes paradoxont fedezett fel az utóbbi években. Éppen akkor, amikor az EU leginkább paralizáltnak tűnik a sok válság miatt, viszonylag népszerűtlenné kezd válni, illetve akkor, amikor a legtöbb belső ellensége feszíti túl a húrt, egész történetében most a legintegráltabb. A bankunióról szóló álmom éppen a nagy gazdasági-pénzügyi válságnak „köszönhetően” tűnik megvalósulni. A 2015 utáni terrorcselekmények sokkal hatékonyabb belső terrorellenes együttműködést indítottak be.⁴¹ A Covid-19-válság miatt pedig még a németek is belementek a közös hitelfelvételbe, ami korábban elképzelhetetlen lett volna. Az Ukrajna elleni orosz agresszió pedig (eddig) olyan védekező egységbe kovácsolta az európai államokat (néhány kivételtől eltekintve), amely szintén példátlan.

Ennek ellenére Krasztev komolyan aggódik Európáért, és úgy érzi, hogy a felbomlás vonata már elhagyta a brüsszeli pályaudvart. Nagyon negatívan hat Európára, hogy elhalványultak a második világháborúra vonatkozó emlékek, és a nagyobb kohézió esetében hiányzik a Szovjetunió (igaz, az utóbbit azért pótolni tudja a mostani Oroszország és Kína).⁴² Ettől függetlenül azért még van remény, mert a szétesés vagy az összeomlás sem egyértelmű, precízen definiált fogalom. Itt Krasztev idézte Rainer Maria Rilke német költőt: „Cél a kitartás.” Realistán azt is megjegyezte, hogy Európának nem kell minden problémát egyszerre megoldania. Ahhoz viszont, hogy megőrizze legitimitását, ügyelnie kell arra, hogy az európai lakosok a jövőben is szabadon utazhassanak a kontinensen, továbbá az eurónak legalább néhány meghatározó államban meg kell maradnia. Szintén fontos, hogy az uniós polgárok megőrizhessék választójogukat és az európai bírósági intézményekhez való fordulási jogot. Ezek viszont csak minimumkövetelmények.⁴³ A negatív jósálatok ellenére Európa még áll, és az EU mint jogi és politikai keret még működik. A különböző oktatási (Erasmus) és mediális (Euronews) programokon keresztül vannak a lakosságot közvetlenül elérő befolyásolási lehetőségei is.

Tény viszont, hogy a nemzeti politikai közösségi szintet az európai integrációs politika nehezen tudja figyelmen kívül hagyni. Az egyik, immáron több évtizedes

⁴¹ KRASZTEV 2018: 9.

⁴² KRASZTEV 2018: 11, 15.

⁴³ KRASZTEV 2018: 15–16.

hagyományokkal rendelkező, folyamatosan visszatérő vita például a demokrácia uniós deficitjére és a mögötte álló európai démosz hiányára vonatkozik. A vita összefügg az európai alkotmánnyal és az alkotmányos patriotizmussal is, amelynek egyik fő úttörője a híres német filozófus, Jürgen Habermas.

Habermas az integráció tekintetében alapvetően optimista állásponton van, és hisz a transznacionális demokrácia megteremtésében. Az ugyanis szükséges az európai alkotmányos projekt elmélyítéséhez. Kiindulópontja a következő: „Úgy kell tekintenünk az Európai Uniót, mint amit jó okkal együttesen teremtett két egyenrangú alkotmányozó szubjektum: az egyiket az európai polgárok (!), a másikat az európai államnépek (!) alkotják.”⁴⁴ Főleg azzal az állítással vitatkozik, hogy a népszuverenitás transznacionalizálása nem lehetséges a legitimáció fokának csökkenése nélkül (mármint a nemzetállamokhoz képest). A népszuverenitás transznacionalizálásának három komponensét azonosítja be: „(1) Ezután a népszuverenitás transznacionalizálását három olyan variábilis alkotóelem segítségével kívánom megragadni, amely csak nemzeti szinten fedt egymást teljesen. A három komponens a következő: szabad és egyenlő jogalanyok demokratikus társulása; kollektív cselekvési képességek megszervezése; az idegenek közti polgári szolidaritás integrációs közege. Európai szinten e három összetevő új konfigurációra lép. Itt jelentkezik ama két figyelemreméltó újítás, hogy a hatalommonopóliumukat megtartó tagállamok funkcionális okokból alárendelik magukat a szupranacionális jognak, még ha érdekeik fenntartásával is (2), illetve hogy bizonyos értelemben megosztják a »szuverenitásukat« az uniós polgárok összességével (3). Az, hogy egy demokratikus közösség alkotórészei így módon rekonfigurálódnak egy államtalan föderáció alakjában, nem jelent legitimációs veszteséget, mert Európa polgárainak jó okaik vannak arra, hogy a mindenkori saját nemzetállam tagállami voltában megőrizze konstitucionális szerepét a jog és a szabadság garantálójaként.”⁴⁵

A magyar szakirodalomban az európai démosz kérdéskörét plasztikusan és a jövőbe mutató módon írta körül a Chronowski Nóra és Vincze Attila alkotmányjogász szerzőpáros egyik friss tanulmányában: „Európa esetében nem követelhetjük meg a démosz létezését. Az európai integráció célkitűzése és kötelezettségvállalása az európai népek egyre szorosabb uniójának megteremtése. Tehát inkább népekről van szó, mint népről [...] A nép fogalmának egy alternatív megközelítése viszont alkalmazható lehet az Unióra: ennek alapját a közös értékek, a jogok és kötelesek azonos felfogása és a közös intellektuális kultúra képezi, amely meghaladja

⁴⁴ HABERMAS 2012: 9.

⁴⁵ HABERMAS 2012: 50.

az etnikai különbözőségeket. A nemzetek feletti, értékorientált népfogalom létezhet az etnikai népfogalom helyett, bár nem helyettesíti azt.”⁴⁶

Azoknak, akik nem hisznek a népszuverenitás transznacionalizálásában, amely szükséges az európai démosz kialakulásához, Habermas a következőket üzeni: „A politikai uralom nemzeti határokon túlnyúló demokratikus jogi szabályozásával szembeni makacs szkepszis mindazonáltal abból a kollektivista félreértésből táplálkozik, amely összekeveri a nép- és államszuverenitást. Ez a különféle – kommunárius és liberális, konzervatív és nacionalista – változatokban fellépő félreértés egy esetleges történelmi konstelláció túlzott általánosításán alapul, s azt eredményezi, hogy nem ismerik fel a XIX. századi Európában konstruált nemzetidentitás-tudat művi és ezért tűnény voltát.”⁴⁷

Habermas hisz a jogracionalizáló és civilizáló hatásában, amelyet főleg az uralmi és politikai kérdésekben tölt be. „[A]z Európai Unióban kikristályosodott egy konstituált közösség, amely kongruens államhatalom fedezete nélkül élvezi a kötelező jogalkotás autoritását a tagállamokkal szemben. Az európai egyesülés kezdetén ezen újítás civilizatorikus ereje a véráztatta kontinens pacifikálásában nyilvánult meg elsődlegesen; mára a magasabb szintű politikai cselekvési képességek konstrukciójáért folyó küzdelemben manifesztálódik.”⁴⁸

Habermas már nem érzékelt a háborús veszélyektől való félelem integratív erejét. Igaz, az idevonatkozó esszét még a Lisszaboni Szerződés hatálybalépése után írta meg, nem a mostani posztcovid helyzet és az orosz–ukrán háború árnyékában. Azért kereste azokat az elemeket, amelyek tovább lendíthetnek az európai integráción. „De minél jobban tudatosul az európai népességekben a médiumoknak is köszönhetően, hogy az Európai Unió döntései milyen mélyen belenyúlhatnak hétköznapijaikba, annál erősebb lesz az az érdekük, hogy uniós polgárokként is éljenek demokratikus jogaikkal [...] 2010. május 9. óta a mentőcsomagokról és a lehetséges adósságátütemezésekről szóló határozataival, valamint az államháztartások harmonizálására vonatkozó szándéknyilatkozataival a gazdaság-, a fiskális, a foglalkoztatás-, a szociál- és az oktatáspolitikai valamennyi versenyreleváns területén átlépett egy fontos küszöböt [...] A fejlemények logikája tehát azt diktálná, hogy az állampolgárok, akik kénytelenek elviselni a terheknek a nemzeti határokon túlnyúló újraelosztását, uniós polgári szerepükben demokratikusan befolyást akarjanak gyakorolni arra, amiről kormányfőik a tárgyalásokon megalkusznak vagy egy jogi szűrkezónában megállapodnak.”⁴⁹

⁴⁶ VINCZE–CHRONOWSKI 2022: 20.

⁴⁷ HABERMAS 2012: 52–53.

⁴⁸ HABERMAS 2012: 62.

⁴⁹ HABERMAS 2012: 79.

Az Európára leselkedő veszélyek

A régi Európára, az európai integrációs folyamatokra, valamint a humanista politikai civilizációra számtalan veszély leselkedik. Mindenesetre ilyen az időről időre visszatérő saját „sötét lelke”. Annak imperialista és nacionalista elemeiről már volt szó, de vannak más veszélyes elemei is. Egyébként azok is hasonlóak, mint a középkori európai királyságok esetében. Ilyen például a felelőtlen „szuverenista kiskirályok” (időnként pedig a végvárakban basáskodó „rablólovagok”) tradíciója. Nagyon veszélyes az erőszakmonopólium omladozása és a különböző magánhadseregek (újkori hadurak és *condottierók*) ismételt megjelenése Európában. Végso soron a régi magyarországi történelemből is közismert, hogy milyen következményekkel járt az országra nézve Csák Máté és az Amádék uralma a 14. évszázad elején, és még inkább, hogy mit hozott magával Corvin Mátyás erős államának, államgépezetének leépítése a Jagelló-ház két királya idején – éppen a növekvő oszmán fenyegetettség árnyékában!

Természetesen az integrátorok sem mindig jóhiszeműek. Végso soron Napóleon és később Adolf Hitler is megpróbálta integrálni (értsd: az uralma alá vonni) Európát, közben óriási pusztítást és szenvedést okozott. Igaz, Napóleon után legalább megmaradt néhány jogi, gazdasági és szellemi pozitívum, ami az európai fejlődés egyik legtragikusabb kisiklásaként is felfogható Hitlerről nem mondható el. Ezek az esetek azonban nem hasonlíthatók össze a második világháború utáni önkéntes integrációs folyamatokkal. Ilyen törekvésekkel szemben egyébként az európai népek rendszerint védekeztek és (remélhetőleg) védekezni fognak (itt elég a második világháború antifasiszta ellenállási és felszabadítási mozgalmaira gondolni).

A vadkapitalizmus oligarchikus következményei is roppant módon veszélyesek. Ugyanis egyáltalán nem biztos, hogy a 2022 előtti időszakban főleg a posztszovjet térségre és részben a Balkánra jellemző oligarchikus modell csak egy véletlen kisiklás, illetve a szocialista múlt maradványa, hiszen fő szülője az 1990-es évek „neoliberális” vadkapitalizmusa és sok tekintetben „neokonzervatív” ideológiája. Lehet, hogy sajnos éppen ebben a modellben rejlik a jövő, az viszont Európa visszatérését fogja eredményezni a 400–500 évvel azelőtti állapotokba.

A gazdaságilag lassuló és a szociálisan-mentálisan egyre kevésbé szolidáris Európában pedig a következő nagy veszélyt a süllyedő közép- és alacsony jövedelműek által manipulált nemzeti egoista lázadása jelenti. Az könnyen összekapcsolódhat szélsőséges etnicista nacionalizmussal, hiszen az etnikai-nemzeti hovatartozás kijelölése mint a fő kiválasztási szempont azon szelekciós eljárás során, hogy ki kerül fel a „szociális Noé bárkájára”, nagyon sok rettegő embernek szimpatikus lehet. Egyébként régen ezt nevezték fasizmusnak. Nyilván egy ilyen típusú ideológiának

és rendszernek sok arca lehetett a múltban, és lehet a jövőben is. Mindezeket a negatív tendenciákat csak felerősítik a mostani migrációs folyamatok, illetve azon refeudalizációs folyamat, amely kéz a kézben jár az oligarchikus rendszerek kiépítésével. A fogalom részletesebb kifejtésére azonban itt nincs lehetőség.

A nagyvilágban Európa még mindig a „gazdag ember” hírében áll, aki viszont nem igazán tudja magát megvédeni. Ez nagyon rossz hír, különösen, ha kiderül, hogy ez a gazdagság már nem is olyan egyértelmű. Gazdagnak tűnni és közben védekezésképtelennek lenni az egyik legrosszabb és legveszélyesebb biztonsági kombináció. Az európai államoknak emiatt minél hamarább el kellene gondolkodniuk az autonóm védelmi képességek fejlesztésén. Ez különösen aktuális az európai térség relatív földrajzi nyitottságának tükrében.

Európa jelentős része tisztában van ezekkel, a kérdés az, hogy egyrészt tud-e még megfelelően cselekedni, másrészt e folyamatok közben meg tudja-e őrizni emberi arculatát. A „nem emberarcú” európai civilizációs örökség folytatásának (amelynek legfőbb és legrosszabb megtestesítője Hitler volt) ugyanis nincs sok értelme, sőt, 20. századi „történelmi teljesítménye” tükrében egyenesen ön- és közveszélyes. Az európai civilizációs örökség azonban szerencsére más opciókat is jelent.

Az európai civilizációs állam esélyei

Európát akarva-akaratlanul az egész mostani fejlődés és a globális átrendeződés arra predesztinálja, hogy az „öreg kontinens” kezdje meg építeni saját európai szintű civilizációs államát. Ez nem jelenti feltétlenül a nemzetek teljes meghaladását, hiszen a nemzet mint az egyik fontos állam- és társadalomszervező elv az európai civilizációs örökség részéhez tartozik. A kérdés csak az, hogy milyen súlyt kívánnak adni neki. A különböző hangsúlyeltolódásokra a különböző identitások között Európában korábban is sor került. Végso soron az etnikai-nyelvi-kulturális identitás politikai szintű hasznosítása igazából csak a vallásháborúk után és a felvilágosodás idején kezdett meghatározóvá válni, noha kétségtelenül korábban is létezett.

A további kérdés az, hogy a klasszikus római, illetve felvilágosodás kori értelemben felfogott republikánus politikai értékeket valló közösség és az alkotmányos demokrácia tud-e létezni, működni a nemzeti elvű közegen kívül. Erről az Egedy Gergely által kedvelt és sokat kutatott Roger Scruton brit filozófus (Egedy tolmácsolásában) a következőket írta: „Igaza van természetesen Scrutonnak abban, hogy a nemzet-állam nem a társadalmi tagság egyetlen lehetséges forrása, ám az is kétségtelen, hogy – minden hibájával együtt – a zsidó-keresztény civilizációs örökségünkkel ez áll

a megszervezebb kapcsolatban, s ez nyújtja a közösség olyan mintáit, amelyek a személy méltóságát a leginkább biztosítani tudják. Van tehát okunk arra, hogy megvédjük a nemzeteket fenntartó nyugati civilizációt, s ezzel magyarságunkat is.”⁵⁰

Ebben a mondatban sok igazság rejlik, de sajnos nem veszi figyelembe az európai nemzeti elv destruktív elemeit. Továbbá az idézett mondatban nagyon benne van az angol-brit tapasztalat, amely viszont nem mindig vihető át más közegekbe. A nemzetállamiság előnyeiről értekező Scruton itt mintha megfeledkezett volna Nagy-Britannia sajátos uniós jellegéről, amely még az ország nevében is benne van (Egyesült Királyság). Az 1707. évi angol–skót unió nem törölt el minden skót sajátosságot, elég csak az angliai *common law* és a kontinentális gyökerű skóciai jogrendszer együttélésére gondolni. De az is igaz, hogy a nemzetek szükségességéről szóló esszéjében Scruton inkább Angliával és az angol kultúrával foglalkozott, nem tagadva annak brit keretét sem. „Az angolok is megmaradnak angolnak, és szívük mélyén Anglia hívja elő hűségüket, nem Skócia, Írország vagy Wales.”⁵¹ Az angol és brit kapcsolatról pedig a következőképpen vélekedett: „Britnek lenni annyi, mint részesülni ebből (az angol – a szerző megj.) a nemzeti azonosságból. Ez az azonosság túrja a másságot, és hagyja, hogy más hűségek fészket rakjanak benne és körülötte. Nem más ez, mint a nemzeteszmé egyik nagy erőnye, mégpedig olyan erőnye, amely egyedülálló módon megfelel a mostani nehéz időknek.”⁵²

Ezzel a szép idézettel csak az a probléma, hogy ez a tendencia a 20. századi kontinentális Európában nem mindig érvényesült, legalábbis a Habsburg Monarchia és más hasonló szerkezetű birodalmak létezése és az európai integrációs folyamat kiteljesedése között nem. A brit nemzeti integráció – ha egyáltalán lehet beszélni erről – viszont éppen emiatt sok szempontból megengedőbb, gyakorlatiasabb, illetve rugalmasabb jellegű volt, mint a kontinentális Európa nemzetépítő folyamatai. A területi és jogi szempontok fontosabb szerepet játszottak benne, mint a közös nyelv és kultúra. A brit kontextusban tehát a partikuláris szuverenizmus, az önkormányzatiság és maga a jogrendszer is másként működött, illetve működik, mint a kontinentális Európában.

A „rossz” EU és a „jó” brit nemzetállam scrutoni éles szembeállítására tehát kissé kontraproduktív jellegű. Sőt, ebben az értelemben a brit uniós tapasztalat az európai kontinens számára is példaértékű lehetne, legalábbis a saját civilizációja építése során. Az európai civilizációs állam legfőbb működési elve csak a mérsékletesség, az önmegtartóztatás és a visszafogottság lehet. Egyrészt ezt követeli meg a demokrácia,

⁵⁰ EGEDY 2021: 272.

⁵¹ SCRUTON 2005: 185–186.

⁵² SCRUTON 2005: 186.

illetve a jogállamiság elve, másrészt ezt teszi lehetővé Európa kulturális, mentális és politikai sokszínűsége. Nem valószínű, hogy Európa valaha is olyan centralizált állammá válhatna, mint amilyen a modern Kína. A kooperativitásra, ugyanakkor az egymás tiszteletére törekvő föderatív (vagy akár konföderatív) elv ugyanis mélyen beivódott az európai politikai kultúra kódjába, génjeibe. A másik fontos elv a szubszidiaritás és az önkormányzatiság tiszteletben tartása. Ezek nemhiába váltak az unió működésének sarokköveivé.

Ezek miatt is fontos, hogy az EU központi szintje ne próbálja katonai és diplomáciai gyengeségét kompenzálni az államilag és működésileg nem túl lényeges kérdések erőltetésével, legyen szó akár a nem dohányosok védelméről, az életmódbeli kérdések szabályozásáról és egy sor, manapság kulturálisnak mondott problémakörrel. Hiszen ezekben a kérdésekben az USA tagállamai között is jelentős különbségek léteznek, ennek ellenére tudnak együtt élni egyazon állami keretben. Európában jelenleg ettől még messze állunk. Ez a helyzet felel meg viszont annak a belső nyugtalanságnak és folyamatos belső kettősségnek, amely jellemzi a vallási monoteizmus és az értékbeli pluralizmus, valamint a hittérítő kereszténység és a vallási tolerancia között hanykódó Európát, annak múltját, jelenét és jövőjét is.

Elmélkedő befejezés

Az EU-t érő mostani kihívások, kritikák és támadások sokszor az Osztrák–Magyar Monarchia utolsó éveire emlékeztetik a törtélemben egy kicsit is jártas embereket. Ez nyilván nem jelenti azt, hogy az integrált Európa az utolsókat rúgná. Ha igen, az egy igazi tragédia lenne. A folyamatok viszont valóban aggasztók. Ezért célszerű vizsgálni a párhuzamokat.

A 20. század elején úgy tűnt, hogy senki sem szereti a Monarchiát, mindenki kritizálta, még azok is, akik domináns politikai helyzetben voltak benne. Mindenekelőtt a magyarok, akik mindig igyekeztek bővíteni a saját „szuverenitásukat” a birodalom belül, de közben megfledkeztek arról, hogy a „nemzetiségi vulkán” tetején ülnek. A csehek politikai pozíciója ugyan nem volt olyan jó a Monarchián belül, de gazdaságilag ők is sokat profitáltak ebből az államalakulattól. De még az ausztriai németek között is sokan voltak, akiket inkább a szomszédos nacionalista Németország vonzott (például Adolf Hitlert) a nehézkesen működő dualista Monarchiával szemben. Az identitásukkal is nehezen tudtak mit kezdeni.⁵³

⁵³ Ezt a hozzáállást kiválóan adta vissza Szabó István méltán híres *Redl ezredes* című filmje.

Az osztrák bürokrácia is – a brüsszelihez hasonlóan – sokáig egy szitokszó volt, legalábbis addig, amíg az emberek valamivel később meg nem ismerkedtek a magyar, román, szerb vagy más kismemzeti (a sor sokáig folytatható) bürokráciák eszközeivel és mentalitásával. Lehet ugyan fölényesen szidni a rosszul működő központi (akár a bécsi birodalmi vagy most a brüsszeli uniós) közigazgatást, de ilyenkor célszerű elgondolkodni azon is, hogy az mivel pótolható. Azon sem árt elgondolkodni, hogy sokszor a nem meritokratikus alapon kiválasztott nemzeti és helyi bürokrácia valóban mindig jobb-e, mint a szupranacionális megfelelője.

Noha látszólag úgy tűnt, hogy a Monarchia tragikus végét a kisebb, illetve alávetett nemzetek elégedetlensége okozta, a nagy nemzetek törekvései reálisan sokkal veszélyesebbek voltak a létezésére nézve. Ez különösen igaz volt az előbb már említett csehekre, magyarokra és ausztriai németekre. Jelenleg az EU-ban hasonló a helyzet. Az EU hosszabb távon tud létezni a peremén elhelyezkedő kis és közepes államok nélkül, de Franciaország, Németország, és Olaszország nélkül nincs egységes Európa. Lengyelország és Spanyolország pedig határeset, de az ezen országok nélküli Európai Unió sem lenne azonos a mostanival.

A hajdanvolt monarchia- és a mostani uniójellegű törékeny, vegyes lakosságú, a történelmi küldetésükbe befáradt és a hatalmi *status quo* maradványait védelmező államokra rendkívüli veszélyt jelentenek a nyílt háborúk is, különösen akkor, ha azok a közvetlen szomszédságban zajlanak. Emiatt ugyanis nagy a veszély, hogy azokba akarva-akaratlanul mások is közvetlenül bekapcsolódnak. Ez is egy fontos tanulság, amellyel a Monarchia tud segíteni az EU-nak, különösen a mostani orosz–ukrán háború fenyegető árnyékában. Egyre többen érzik emiatt, hogy ennek a háborúnak objektíve három nagy vesztese is lehet: az oroszok és az ukránok mellett az eddig ismert jóléti és humanista Európa is. Az agresszív magatartás feladása és háború mielőbbi befejezése tehát akár közös érdek is lehetne.

Nem véletlen, hogy az EU és az Osztrák–Magyar Monarchia közötti párhuzamokra felfigyelt a már többször idézett Ivan Krasztev is, aki az EU szétesésének az esélyeit latolgatta. Krasztev megjegyezte, hogy annak idején a Monarchiát alapvetően a különböző ideológiájú (nemzeti) demokraták tették tönkre, sokszor a jó szándékoktól vezérelve. A szomorú következmények pedig közismertek. A korabeli liberálisok és konzervatívok inkább megakarták menteni ezt a nehézkes államalakulatot, de fokozatosan a politikai élet periferiájára kerültek. A dinasztikus alapon létrehozott Monarchiával szemben az EU viszont demokratikus képződmény, mondhatni, önként létrehozott „demokratikus birodalom”. Ez azonban egyáltalán nem jelenti azt, hogy a demokraták majd megmentik.⁵⁴

⁵⁴ KRASTEV 2018: 74–75.

A sok aktuális krízis hatása alatt komoly csatlódások tapasztalhatók Európában. Sokan azt is az EU-nak tulajdonítják, ami egyáltalán nem függ össze a létezésével, hanem egyszerűen a kordában nem tartott kapitalizmus következménye. És vannak objektív trendek, illetve szubjektív szerencsétlenségek, kisiklások is. Ilyen például a globális gazdasági eltolódás az Atlanti-óceán és a Csendes-óceán térsége között. Idesorolhatók továbbá a klímaváltozások, az egyes nyersanyagok lelőhelyei, a lakosság tűrőképessége stb.

De ez régen is így volt. Az EU és Európa megmentésén fáradozó értelmiségieknek, hivatalnokoknak és politikusoknak emiatt mindenképpen tanulniuk kell a múltból, például a korábbi összeomlások és szétesések tapasztalatából. Krasztev szerint a túlélés művészete egyben a flexibilis alkalmazkodás és a folytonos improvizáció művészete is. Az EU-nak egyébként sem kell minden ellenségét, ellenfelét legyőznie, néha elég, ha csak kifárasztja őket.⁵⁵ Ez ugyan még nem garancia mindenre, különösen nem az örökkévalóságra, de azért ez is meg tudja hosszabbítani egyes entitások életét. Végso soron a hajdanvolt Bizánci Birodalom is majdnem 1000 évvel élte túl a Nyugatrómai Birodalmat. Végso soron ezt csináltak a Habsburgok és bécsi hivatalnokaik is – jobban vagy rosszabbul túlélésre játszottak. E politika mérőföldköveit pedig a különböző kiegyezések és paktumok jelezték.

Krasztev szerint emiatt az európai vezetőknek nemcsak azt kell megérteniük, hogy 1918-ban miért omlott össze az Osztrák–Magyar Monarchia, hanem azt is, hogy 1848–1849-ben vagy 1867-ben miért menekült meg. Krasztev szerint nem a legitimitás növelésére való törekvés fogja feltétlenül megmenteni az EU-t, hanem a túlélési képességének a felmutatása válhat a későbbi legitimitása forrásává.⁵⁶

Némi túlzásba esve a mostani méretű kihívásokkal küszködő Európának szüksége lenne egy újabb Klemens Lothar Wenzel Metternich hercegre. A modern állam körülményei között ez akár egy csoport is lehetne. A Metternich kifejezés itt inkább egy szimbólumot vagy magatartási formát jelent. Akkor is, ha az utókor tudja, hogy a híres-hírhedt kancellár nem mentette meg a nagy közép-európai monarchiát, de az is biztos, hogy meghosszabbította a létét és egyben az európai békét is. A politikában az is számít, hiszen aki időt nyer, az életet is nyerhet.

De mi is lehetne a ravasz diplomata üzenete a mának? Életrajzírója, Niederhauser Emil akadémikus ezt a következőképpen látta: „[...] a nemzeti mozzanat iránt nem volt érzéke. Az államot tartotta fontosnak, nem a nemzetet [...] Ezért egyfajta konföderált Európát képzelt el az államok formális egyenjogúságával. Ugyanakkor félreérthetetlenül kiállt amellett, hogy a kisebb államoknak el kell

⁵⁵ KRASTEV 2018: 123.

⁵⁶ KRASTEV 2018: 123.

fogadniuk a nagyhatalmak álláspontját [...] Az a föderatív rendszer, amelyet voltaképpen a német birodalmi és az ausztriai (vagyis Habsburg Birodalmi) tapasztalatából ismert meg, számára alkalmasnak tűnt az államok közti kapcsolatok rendezésére vagy inkább kezelésére. Nagy szerepet játszott ennek a felfogásnak a kialakulásában az az alapelve, hogy a dolgok ereje előtt meg kell hajolni (ezt is persze franciául fejezte ki: *la force des choses*), ennek nem lehet ellenállni. Vagyis a dolgokat úgy kell elfogadni, ahogy vannak.”⁵⁷

Metternich ugyanakkor más korban élt. Egy mai politikus nem tud figyelmen kívül hagyni nemzeti érzéseket, még akkor sem, ha éppenséggel azok destruktív potenciálját akarja megzabolázni. De az is igaz, hogy a konkrétabb és jól körülhatárolt fogalmakkal könnyebb dolgozni, mint a képlékeny entitásokkal. Ebből a szempontból az állam egy konkrétabb, keményebb fogalom, mint a sokféleképpen megragadható nemzet.

A Metternich-hasonlat egy ponton azonban nagyon sántít. A herceg több évtizeden keresztül azért tudott dolgozni, mert egyetlen főnöke volt (I. Ferenc császár és király), aki megbízott benne, vagy objektíve nem volt abban a helyzetben, hogy irányítsa őt (V. Ferdinánd). Az EU-n belül ez elképzelhetetlen, legalábbis addig, amíg demokratikus módon működik. A demokrácia nélkül viszont nincs sok értelme, hiszen – a jóléti rendszere mellett – az a legvonzóbb benne. Ez az életérzés lehet (lehetne) még mindig a legfőbb kiviteli cikke.

Az EU túlélése különösen fontos lehet a magyarokhoz hasonló módon megosztott, azaz több államban, részben kisebbségi sorban élő nemzetek számára. Főleg akkor, ha határvidékeken élő és globális mértékkel nézve kicsi nemzetekről van szó. Kevés kortársban tudatosodik, hogy Magyarországnak ritkán volt nagyobb beleszólása az általa lakott birodalmak működtetésébe, mint most. Nem árt tudatosítani azt a tényt is, hogy az EU-s keretknél kevés hatékonyabb nemzetpolitikai eszköz létezik. Az emberek, az áruk és a tőke szabad mozgása, valamint a demokrácia és a jogállamiság bizonyos fokának garantálása nélkül ugyanis minden megnehezül ezen a területen (is). Az erős nemzetállamiság és a hatékony belső határok visszatérése nagyon sok pozitív folyamatot visszafordíthat. Nyilván az EU nem képes minden probléma megoldására, de azt nem is szabad elvárni tőle. Ahogyan nem lehet minden megoldást elvárni a nemzetállami, a regionális önkormányzati vagy helyi igazgatási szervektől sem. Mindenkinnek és mindennek megvan ebben a saját felelőssége. Ezért fontos ezen szintek kooperálása és kerülendő a nyílt konfrontálódása.

⁵⁷ NIEDERHAUSER 2004: 226. Az idézett szerző itt nem tett különbséget a föderatív és a konföderatív minősítés között, de adott esetben az nem is annyira fontos.

The EU and Idea of European Civilizational State

The paper seeks to reflect further on Gergely Egedy's studies on civilizational states. This topic is gaining prominence in international academic and policy discourse. An essential element of this discourse is the theoretical confrontation between the European model of the nation-state and the model of civilizational states outside Europe. The present paper raises the idea of the European civilizational state because not only its legal framework (the EU and other European supranational organizations) but also its underlying civilizational content is available in Europe. Global geopolitical developments are also pushing European states in this direction. Obviously, there are pitfalls in this process, which are also discussed in the article. One important pitfall, for example, is that, unlike in the past, civilizational determination is now gradually becoming ideological in many places. This ideology also has an anti-Western and, in some places, democracy-sceptical edge. The traditionally strong local cultural-linguistic identities in Europe must also be taken into account. Global competition, on the other hand, should encourage weakening European states to join forces.

Felhasznált irodalom

- BARANYI Tamás Péter (2021): Az AUKUS megállapodás az „angolszász hatalmak” szempontjából. *KKI Elemzések*, 2021/61. Online: <https://doi.org/10.47683/KKIElemzesek.KE-2021.61>
- BENDE Zsófia – HALÁSZ Iván szerk. (2014): *Összehasonlító alkotmányjog*. Budapest: NKE KTK.
- BRAGUE, Rémi (1994): *Európa. A római modell. Elsajátított önazonosság*. Budapest: Pázmány Péter Katolikus Egyetem.
- BRZEZINSKI, Zbigniew (2013): *Stratégiai vízió*. Ford. Magyarics Tamás. Budapest: Antall József Tudásközpont.
- Editors of Encyclopaedia Britannica [é. n.]: *Sergey Semyonovich, Count Uvarov*. Online: <https://www.britannica.com/biography/Sergey-Semyonovich-Graf-Uvarov>
- EGEDY Gergely (2021): Nemzet kontra civilizáció? A civilizációs államok felemelkedése. *Polgári Szemle*, 17(4–6), 264–273. Online: <https://doi.org/10.24307/psz.2021.1218>
- HABERMAS, Jürgen (2012): *Esszé Európa alkotmányáról*. Ford. Papp Zoltán. Budapest: Atlantisz.
- HOBBSBAWM, Eric J. (1997): *A nacionalizmus kétszáz éve*. Ford. Baráth Katalin. Budapest: Maecenas.
- HUNTINGTON, Samuel P. (2001): *Strét civilizáci. Boj kultur a proména světového řádu*. Praha: Rybka Publishing.
- KOSZTUR András: Felemelkedőben a BRICS-csoport. *XXI. Század Intézet*, 2023. augusztus 22. Online: <https://www.xxiszaszadintezet.hu/felemelkedoben-a-brics-csoport>
- KOUDELKA, Zdeněk (2021) What is the Most Appropriate Polity Model for Closer Cooperation between Central European Countries. In BAHNÍK, Petr et al.: *Saint Adalbert and Central Europe*. Praha: Patrimonium Sancti Adalberti, 53–62.
- KÖVES Erzsébet (1987): *Az orosz dilemma*. Budapest: Magvető.
- KRASTEV, Ivan (2018): *Čo pride po Európe? Zanikne Európska únia podobným spôsobom ako habsburská monarchia?* Bratislava: Kalligram.

- KRAUSZ Tamás (1996): *A Szovjet Thermidor. A sztálini fordulat szellemi előzményei 1917–1928.* Budapest: Napvilág.
- LÁNSKÝ, Ondřej – TRČKA, Michal (2017): Refeudalizace práva a práce. (Pozdně) kapitalistická dynamika proměny státu. In AGHA, Petr (szerk.): *Budoucnost státu?* Praha: Academia, 131–152.
- NAPÓLEON (2016): *Az uralkodás művészete.* Ford. Takács M. József. Budapest: Helikon.
- NIEDERHAUSER Emil (2004): *Talleyrand. Metternich.* Budapest: Pannonica.
- SCHEFFER, Paul (2016): *Érkezési oldal. Európa és bevándorlók.* Ford. Bérczes Tibor. Budapest: Osiris.
- SCRUTON, Roger (2005): *A nemzetek szükségességéről.* Ford. Pásztor Péter. Budapest: Helikon.
- SNYDER, Timothy (2018): *Cesta do neslobody. Rusko, Európa, Amerika.* Ford. Igor Slobodník. Bratislava: Premedia.
- TÁLAS Péter (2023): Az orosz–ukrán háború első évének tanulságai. *SVKI Elemzések*, 2023/3 (2023. február 24.). Online: https://svkk.uni-nke.hu/document/svkk-uni-nke-hu-1506332684763/SVKI_Elemzesek_2023_3.pdf
- VINCZE Attila – CHRONOWSKI Nóra (2022): A demokrácia és a jogállamiság elve az Európai Unió jogában. In CHRONOWSKI Nóra – SZENTGÁLI Tóth Boldizsár – SZILÁGYI Emese (szerk.): *Demokrácia-dilemmák. Alkotmányjogi elemzések a demokráciaelv értelmezéséről az Európai Unióban és Magyarországon.* Budapest: ELTE Eötvös, 17–48.
- VÖRÖS Károly (2022): *Hitünk hajnala.* Budapest: Unicus Műhely.
- WHITLOCK, Craig (2022): *Afganisztán-iratok.* Ford. Sóskuthy György. Budapest: Park.